
Teologiese opleiding in Afrika en ekumenisiteit in spiritualiteitsperspektief:

'n oriënteringsraamwerk en kurrikulumvoorstelle vanuit die vakwetenskap Christelike Spiritualiteitskunde¹

Christo Lombaard
Christelike Spiritualiteit
Universiteit van Suid-Afrika
ChristoLombaard@gmail.com

Opsomming

In opdrag van die Wêreldraad van Kerke (nl. Lombaard, 2013:771-778, waarvan hierdie bydrae die verdere Afrikaanse verwerking is) word in hierdie bydrae die verlede, toekoms en hede kortliks verken in die lig van hulle verhouding met die Christelike Spiritualiteit-vakdissipline as 'n opkomende groeipunt vir ekumeniese teologiese opleiding. Hierdie tydsdiedeling verskaf die kontekste waarbinne verken word wat spiritualiteit en mistiek is en hoe dié twee inherente ervaringsaspekte van die Christelike geloof belangrike merkers kan word in die verdere ontwikkeling van spesifiek die ekumeniese teologiese opleiding op die Afrika-kontinent. Ter praktiese bevordering van laasgenoemde doelwit

¹ Die navorsing en perspektiewe wat in hierdie bydrae neerslag vind, spruit vanuit 'n uitnodiging van die Wêreldraad van Kerke om oor hierdie tema te besin, as deel van 'n Afrika-wye projek om teologiese opleiding te bevorder. Die inhoude hier weergegee is tydens die Junie 2013-byeenkoms van die All Africa Council of Churches in Kampala, Uganda, in 'n ander formaat as hierdie bekendgestel (Phiri & Werner, Lombaard 2013). Toestemming is van die Wêreldraad van Kerke se Geneefse sameroeper vir hierdie projek verkry om hierdie artikel as Afrikaanse bydrae vanuit daardie projek vir publikasie hier aan te bied.

word 'n paar voorstelle aan die hand gedoen vir opvoedkundige oefeninge waardeur sensitiwiteit vir spiritualiteit binne Afrika-ekumenisiteit, spesifiek binne teologiese opleidingsprogramme, uitgebou kan word. Tipies van die wetenskapsprotokol van die Christelike Spiritualiteit as dissipline, word hier nie net oor spiritualiteit en mistiek geskryf nie; plek-plek word ook, onvermydelik, spiritualiteit/mistiek geskryf.

Abstract

In research commissioned by the World Council of Churches (viz. Lombaard, 2013:771-8, of which the current contribution is a further Afrikaans development), in this contribution first, the present, past and future are briefly explored as they relate to the Christian Spirituality discipline as an emerging growth point for ecumenical theological education. This gives the contexts in which to explore what spirituality and mysticism are, and how these two inherently experiential aspects of the Christian faith may become key markers in the further development of specifically ecumenical theological education on the African continent. To this end, some suggestions are made for educational exercises by means of which sensitivity towards spirituality within African ecumenical theological education may be enhanced. Typical of the scholarly protocols of the discipline of Christian Spirituality, the writing here is not only about spirituality and mysticism; at times, inescapably, spirituality/mysticism itself is written.

Trefwoorde:

Teologiese opleiding, ekumene, Afrika, Christelike spiritualiteit, mistiek, praktiese onderrig oefeninge

Keywords:

Theological education, ecumenism, Africa, Christian spirituality, mysticism, practical educational exercises

1. 'n Spirituele toekoms

As deel van die doelwitte van teologiese opleiding en die vorming van predikante (wat in Engels duidelik van mekaar onderskei word met die uitdrukkings *theological education* en *ministerial formation*) tel die voorbereiding van die volgende geslagte Christelike leiers, sodat hulle die eise wat aan hulle gestel sal word in die komende jare die hoof sal kan bied (kyk Naidoo, 2010:347-352). Veranderde kontekste beteken veranderende toekoms, wat eerder voorbereid as blindelings tegemoet gegaan moet word, naamlik met 'n gevormde *bewus*-syn van die (vaster) waarskynlikhede en die (vaer) moontlikhede wat die afsienbare toekoms mag oplewer (kyk bv. die uiters leersame voorbeelde van Johnson 1977 en Johnson 2015). Sulke vooruitsiening behoort nie slegs van toepassing te wees op die breë eskatologiese raamwerk van die Christendom nie (hieraan skiet die Christendom selde tekort, onder meer met verlossingshistoriese interpretasies van die wêreldgeskiedenis; oor die geskiedenis egter wel geloofwaardig het, sien egter Lombaard 2002:43-45), maar behoort ook te konsentreer op die konkrete hierdie-wêreldse sosio-polities-ekonomiese dinamiek van komende dekades. Hierdie soort siening van die nabye toekoms vereis denkers wat moontlikhede en tendense wat met hierdie dinamika verband hou, kan voorsien, en wat kan optree beide om dié moontlikhede en tendense te vorm en om relevant daarteenoor te handel.

Hierdie ingesteldheid jeens die toekoms is dikwels van die belangrikste verwagtings wat van leiers gekoester word. In die komende dekades vir spesifiek die kerk, sal daardie toekoms beslis inhou dat spiritualiteit al hoe meer op die agenda kom: wat die invloedryke Rooms-Katolieke teoloog Rahner reeds in die 1980's aangedui het, naamlik dat die toekomstige Christendom misties sal wees (Rahner, 1981:145), kan vandag selfs duideliker nagespoor word as 'n "draai" na spiritualiteit in sowel kerklike kringe (bv. Kourie, 2006:19-38) as in die breër wêreld (Balcomb, 2010:413-429). Laasgenoemde is naamlik met fyn aanvoeling aangedui in 'n kort artikel met 'n lang nadraai, "Secularism's crisis of faith: notes on post-secular society", deur die samelewingsfilosoof Jürgen Habermas (2008:17-29). Daar bestaan dus geen twyfel nie dat die kerk in sy volle ekumeniese diversiteit die sake van spiritualiteit en mistiek ernstig moet opneem – as geloofsuitdrukkingswyse, in die gewone kerkwees en wyer in die nie-kerklike samelewing, en daarom ook met betrekking tot pastors se opleiding. Met "kerk in sy volle ekumeniese diversiteit" word hier bedoel van die mees geïnstitusionele en antieke denominasies soos die Rooms-Katolieke en die Oosters-Ortodokse denominasies, tot die vrug van die Hervorming

in Lutherse en Calvinisties en ook Charismatiese uitdrukkingsvorme, tot die maniere waarop die Christelike geloofsgemeenskap sigself op hierdie kontinent vergestalt het, wat kenmerkend insluit Afrika-geïnisieerde kerke met hulle sterk-gekontekstualiseerde, maar nietemin herkenbaar-Christelike inslag.

Teologiese opleiding van ampsdraers van hierdie denominasies sluit die akademiese diensvoorbereiding van – in alfabetiese volgorde – pastore, predikante en priesters in, asook van leke-bedienaars binne sommige kerklike denominasies (soos die Metodiste en Anglikaanse kerke) waar veel van hierdie soort deelydse pastorale werk gemaak word. Sulke diensvoorbereiding geskied binne 'n breë verskeidenheid van teologiese opleidingsopsies, alombekend as seminaries of kweekskole, en teologiese skole of kolleges, asook binne universiteitsopset. Laasgenoemde ontplooi op 'n verskeidenheid van maniere, vanaf volledige, grootliks ekumeniese teologiese fakulteite binne universiteite, tot akademiese departemente wat onder verskillende benaminge vooraf- of later-geakkrediteerde opleiding verskaf, tot kerklik-daargestelde seminaries of kolleges wat redelik denominasioneel-spesifiek funksioneer, maar wat tot 'n akkreditasieverwantskap met 'n betrokke universiteit toetree. Binne welke van hierdie moontlikhede op die spektrum ookal die akademiese diensvoorbereiding – die teologiese opleiding en die vorming (onderskeidelik die *theological education* en *ministerial formation*) – van pastore, predikante en priesters geskied, moet diepgaande, maar ook vernuwende opleiding en vorming die opleiding kenmerk. Alleenlik so kan die tydseise hanteer en gestuur word.

Een van die vakgebiede waarop die afgelope anderhalf dekade opnuut weer aandag aan gegee word binne hierdie breë teologiese opleidingskonteks, is die Spiritualiteitskunde. Vir 'n oorsig oor die inhoud van hierdie dissipline, kyk veral Waaijman (2000); 'n plaaslike historiese oorsig word verleen deur Kourie (2010:17-31). In hierdie twee bronne onderskeidelik word die breedte-en-diepgang van die Spiritualiteitskunde uitgestip, en word die aard van hierdie dissipline binne opleidingskonteks grondig beredeneer.

Die maniere waarop aan die geestesese van die toekoms voldoen word binne die Spiritualiteitskunde, kan óf op 'n vae populistiese bewussyn van spiritualiteit – dit wil sê van geloofs*belewens*; kyk punt 2 hieronder – gebaseer wees, wat egter onvermydelik oppervlakkig sal wees en daarom ook onvolhoubaar (o.a. Jonkers, 2012), óf dit kan put uit die diepte van ervaring wat ryk en meer integraal-lewensvatbaar binne die kerklike geskiedenis lê. Die geskiedenis van die Christendom voorsien naamlik spirituele hulpbronne wat nog ver van ten volle verken is – ook die maniere wat die inhoude

daarvan so uiteenlopend versorgend en verrykend soos wat hulle kan wees, weergee. Dit verder ook in dialoog met ander religieuse uitdrukkingsvorme (vgl. Kourie, 2011:10-31 i.v.m. “interspiritualiteit”).

Om egter reeds hier 'n populêre wanopvatting oor die waarde daarvan om die verlede te bestudeer, te weerlê: die geskiedenis van die Christelike spiritualiteit² is nie bloot 'n bron wat die herhaling van foute uit die verlede verhoed nie. Die geskiedenis verskaf eerder voorbeelde van heilige persone wat in hulle kontekste, as individue of as groepe of as deel van breë bewegings, trekke van geloof getoon het wat mense hedendaags kan inspireer (vgl. Plaaslik Joubert, 2013). Hierdie inspirasie dien daartoe om te leef en te glo as bakens van dieper Godsomgang, naamlik in moderne kontekste op min of meer parallelle wyse aan die voorbeeldgevalle uit die verlede. Dit geld nie slegs persoonlike geloofsbelewens nie, maar ook institusionele uitdrukkingswyses van geloofsbehoefte, waaronder die fokusarea van hierdie bydrae, die opleiding van pastors, tel.

Wie en wat die mees betekenisvolle voorbeelde uit die verlede sou wees, sal verskil vir die onderskeie uitdrukkingsvorme van die Christendom (bv. vir die Oosters-Ortodokse, Rooms-Katolieke, Gereformeerde, Charismatiese of Afrika-geïnisieerde Christelike strominge, met hulle onderskeidelike klemtone op die liturgie, die kerk, die Bybel, die Heilige Gees en rites). Daarmee saam sal met tye die betekenisvolheid van dieselfde gewaardeerde figure of bewegings uit die verlede verskillend verstaan en beoordeel word binne hierdie diverse uitdrukkings van die Christendom. Hoe laasgenoemde ookal sy, hierdie voorbeelde uit die verlede het, van binne die nouer grense van die Christendom of vanuit die breër mensdom, sekere geloofsimpulse of -strome daargestel. Almal wat daarna kom, volg op 'n manier in hierdie voetspore van vroeër, hetsy doelgerig of onbewus. Hierdie voetspore is naamlik die omvangryke aantal invloede wat gesamentlik die huidige Christelike identiteit-in-den-breë van individue, groepe en denominasies vorm. Wanneer ons egter “weer vir die eerste keer” ('n formulering ontleen aan Borg 1995) die oorsprongs- en aansporingskrag van hierdie invloedsbronne beleef, vind hulle geloofsingesteldheid soms onwillekeurig by ons aanklank (vir 'n diepgaande gevallestudie hiervan spesifiek binne Afrikaanse kring, kyk

2 Let daarop dat waar “Christelike Spiritualiteit” met beide terme as hoofletters gespél word, na die vakwetenskaplike dissipline verwys word; waar “Christelike spiritualiteit” met net die byvoeglike naamwoord met 'n hoofletter gespél word, verwys dit na die verskynsel van die Christelike geloofsbelewens en -uitdrukkingswyse.

Vir 'n onlangse kort oorsig oor die geskiedenis van die Christelike spiritualiteit, kyk Sheldrake (2007); meer uitgebreid kyk Woods (2006); vir 'n omvattende oorsig oor die mistiek, kyk Krüger (2006).

Deist 1994). Hierdie invloedsbronne (instellings of figure) vorm, omvorm en hervorm ons opnuut, as ons hulle waarde vir ons herken en erken, namate ons deur die historiese voorbeelde heen algaande ons bestaan *coram Deo* verskillend, en dieper, ervaar. Die implisiete word sodoende eksplisiet: dit wat aanvanklik slegs vaagweg aangevoel kon word, word mettertyd diepgaande belewenis, wat op sigself weer praktiese uitdrukkingswyses tot gevolg het. Spiritualiteit het naamlik altyd hierdie tweekantigheid: dit wat *indruk* maak, en hoe dit dan tot *uitdrukking* kom.

Op hierdie manier *vind* ons onself binne ons geskiedenis (kyk bv. Le Roux, 1993:35-63); in my verlede, vind ek my wese. Niemand bestaan buite hierdie voorafgaande stroom van menslike geheue nie, selfs al lê sulke diep geheuebronne dikwels onderaards, soos onbekende kuile; opgaardamme lewegewende verledes buite ons aktiewe bewussyn, maar onbetwisbaar daar. Wanneer sulke lewensvoeding weer opgediep word en na die oppervlak vloei, vind ons onself vervuld daarbinne (óf veranderd, óf opnuut); selfs: sien ons onself opnuut blootgelê in die versamelde stille weerkaatsings. In die verlede vind ons uit hoe ons gevorm is, stilweg, klankloos. Ons is deurdrenk van die geskiedenis. Ons verlede is ons vrugwater.

Dit bring ons by die hede.

Baie kerke en kerkleiers kies as 'n refleksbeweging die populêre response van hulle tyd in hulle pogings om die waargenome eise van hulle konteks te hanteer. Indien, as 'n eietydse voorbeeld, baie take deur 'n predikant of binne 'n kerkverband verrig moet word, word tans gereeld *bestuurstegnieke* ingespan, beide om te oorleef en om relevant te bly(k). Te veel gaan egter verlore indien 'n kerk in so 'n proses die kern-geloofselfbegrip wat sentraal aan 'n godsdienstige instansie staan, verhandel vir dié van 'n besigheid (Ruthenberg, 2005 handel diepgaande hieroor binne 'n plaaslike kerklike konteks). Dié refleksbeweging sou heel waarskynlik ondeurdag wees: indien die kerk 'n *korporatiewe entiteit* word wat taal en struktuur, funksies en selfbewussyn aanbetref, word die kernidentiteit daarvan as 'n *gemeenskap* van gelowiges onderdruk. Die ware, eintlike selfbewussyn verdroog, namate die liggaam van Christus subtiel omvorm word in 'n gedaante wat geloof swak dien – om by die huidige voorbeeld te hou: indien 'n gemeente verander word om 'n "maatskappy" te word. Dieselfde dinamiek vind plaas wanneer 'n kerk primêr 'n politieke entiteit of 'n kulturele enklave word, of 'n instrument van morele dwang. So belangrik as wat sommige van hierdie sake, en ander, is, moet om *in God* en *vir God* teenwoordig te wees, nooit deur hierdie sake uitgeskuif word sodat hierdie (verbandhoudende) primêre teenwoordighede minderwaardige aspekte van die kerklike lewe word nie. Sonder God *is* die

kerk nie; *bestaan* geloof nie. Hierdie basis-vertrekpunt mag vir niks verruil word nie. Hóé die kerk is en wát geloof doen sal altyd kontekstueel varieer. Haal egter uit die kontekstuele teenwoordigheid uit die wese *in God* en *vir God*, en die geloof en geloofsgemeenskap is iets fundamenteel anders.

God moet in en deur die aktiwiteite van gelowiges praat. Op hierdie manier sal Rahner (1981:145) se mistiese persoonlike gelowigheid en Habermas (2008:17-29) se post-sekulêre gemeenskapsoriëntasie met 'n kenmerkende heniende openbare openheid vir die kategorie van geloof, na vore kom. Godspraak, as aanvoeling ("discernment") jeens die rigting waarin die Godswil stu, is naamlik die gegewe wat die toekoms en die verlede kan laat saamsmelt in die ervaringshede van 'n gelowige – om bostaande paragrawe op te som. Wat sal wees, kristalliseer (minstens ten dele) deur wat was in die hede in; dit wil sê: om tans teenwoordig te wees in die wêreld, in die teenwoordigheid van God. 'n Groeiende gewaarwording in ons tyd (kyk bv. Naidoo, 2006:129-142) vind juis neerslag in die geldige oproep dat 'n spiritualiteitsbewussyn as verbindingselement tussen kerke kan dien; des te meer op die terrein van teologiese opleiding. Natuurlik verg dit heldere besinning oor wat so 'n ekumeniese band sou wees, siende dat hierdie aspek van die geloofsbewussyn bestaan uit vervlegte stringe van uitdrukkingswyses oor die spiritualiteit en mistiek. Binne opleidingskonteks, oftewel in die akademiese wêreld, vereis spiritualiteit en mistiek naamlik die bykans onmoontlike: beskrywing. Daarheen, vervolgens.

2. Spiritualiteit en mistiek

Alhoewel dit altyd moeilik is om onder woorde te bring, het baie mense, en verreweg die meeste godsdienstig-ingestelde mense, 'n sin van die bo-menslike, naamlik as 'n soort eksistensiële superstruktuur oor die deser-aardse heen. Hierdie bo-menslike gegewe is so evokatief dat dit betekenis gee aan en sin maak van die lewe, terwyl die lewe op sigself nouliks verklaar kan word.³ Hierdie gevoel vir 'n "voller" bestaan is *spiritualiteit*, wat op verskeie maniere tot uitdrukking kom: binne die Christendom, deur die omsluitende

3 Die waardevolle verduidelikings van die natuurwetenskappe oor waar die lewe vandaan kom of dalk vandaan sou kon kom, laat mense egter steeds met die tergende vrae: "Ja, maar is dit dan ál? Hoekom voel ek aan dat daar méér aan my lewe is as atome en gene en hoe hulle ontwikkel het?" Naas die natuur, bly die sin vir die bonatuurlike op so 'n wyse in mense se bewussyn draai dat natuurwetenskaplike verduidelikings nie daartoe spreek nie. Op metaforiese mengbank gestel: natuurwetenskap en geloof het tale met duidelik-onderskeie eksistensiële registers. Die logikas verskil. Die twee musikale stelsels sing weliswaar beide in harmonie, maar nie met mekaar nie. Hulle skoonheid verskil.

verbondenheid aan die Drie-eenheid en die onontbeerlike gawes van God aan diegene wat hulleself tot hierdie heilige omhelsing aangetrokke aanvoel. Sulke belewenisse van God kom verskillend in diverse kontekste na vore, ten spyte van breë gemeenskaplikhede, en is verder ook uniek aan elke individu. Niemand is egter “meer” spiritueel of “minder” spiritueel as die ander nie: in hierdie sin is spiritualiteit analoog aan nederigheid – indien jy daarvoor grootpraat, verdamp dit onmiddellik. Eerder word egtheid veronderstel.

Tog is sekere ervarings van hierdie lewe-met-God so intens dat dit verbygaan aan die norme van dit wat die meeste godsdienstige mense ooit self teëkom. Hierdie seldsame ervarings bestaan uit een of meer voorvalle van 'n intieme, kragtige, lewensveranderende vereniging of eenwordingsbelewenis (“union”) met God, met dié eenwordingsbelewenis soms letterlik, soms metafores verstaan. Dit is wat beskryf word as *mistieke* ervarings (kyk McGinn, 2005:19-20; Kourie, 1992:85-87). Sulke intense belewenisse van nabyheid aan God lei soms tot tydperke van kontemplasie, óf deur die mistici self óf deur diegene wie se lewens deur hulle aangeraak is, laasgenoemde naamlik deur persoonlike kennis of deur historiese studie van die mistici. Hierdie gerááktheid is as gevolg van die boeiende *geloof*-waardigheid van hierdie ervarings, direk (deur die persoon self) of indirek (as 'n bewustheid daarvan by andere); dit is, in die klassieke formulering van Rudolph Otto (Otto, 1923; Otto, 1917), die heilige *mysterium tremendum*.

Sulke mistieke belewenisse soos kontemplasie, om te vas en ander verwante uitdrukkings van deur-God-aangeraak-wees, maak nie van hulle wat daarby betrokke is super-Christene of mense wat God se liefde meer waardig is as die res van die mensdom nie. Hierdie persone en handeling (of nie-handeling, soos seksuele onthouding of soos stilte – oor lg., vgl. bv. Lombaard, 2012:929-951) is eerder gawes aan die gemeenskap van die heiliges (die kerk in den breë, hier beide institusioneel en nie-institusioneel bedoel) wat vra om spesiale sorg deur hierdie gemeenskap. Hierdie sorg is nodig omdat die mistici 'n ontmoeting met God gehad het wat so intens was dat dit nie net hulle nie, maar ook diegene rondom hulle fundamenteel verander; dit wil sê, in klassieke spiritualiteitsterminologie: dat dit hulle transformeer. Die mistiek is dus nie iets geheel en al buitewêrelds nie (soos dikwels verkeerdlik aanvaar word oor byvoorbeeld alle vorme van die kloosterwese); 'n mistieke belewenis eggo handelend voort om hierdie wêreld deur baie konkrete, opheffende ná-galms prakties aan te raak.

As gevolg van verskillende nasionale geskiedenis, kerklike tradisies, kulturele agtergronde, taal-erfenisse, persoonlikhede, ouderdomme van die betrokkenes en ander faktore, tree spiritualiteit en mistiek verskillend in

verskillende kontekste na vore (kyk Kourie, 1992:96-99). Hoe God gehoor word en hoe aan God stem gegee word, hoe die Heilige aangevoel word en hoe die Heilige dan uitdrukking vind, stem nie universeel ooreen nie. In ekumeniese konteks het die konsep van interspiritualiteit waarna hierbo verwys is, dus belangrik geword. Interspiritualiteit omvat naamlik 'n innige waardering van en 'n empatiese sensitiwiteit met die verskeidenheid van spiritualiteite wat 'n mens teëkom (Kourie, 2011:10-31). Interspiritualiteit is wel gewoonlik verwant aan verskillende godsdienstige tradisies, maar is nie bedoel om Christelike of enige ander erfenisse wat verskil van die eie uit te sluit nie (vgl. Foster, 1998), wat dus beteken dat byvoorbeeld die Bybel sy belangrikheid behou, tesame met ander sentrale identiteitsmerkers binne Christelike kring (McGinn, 1992:85-87; Lombaard, 1999:34-35). Baie belangrik, interspiritualiteit is nie bedoel om die sekuriteit van die eie geloof te bevraagteken nie, maar het eerder 'n verrykingsgevolg. God toon baie gesigte aan die mensdom ('n posisie wat, hoewel op verskillende wyses, deur die meeste denkers oor die teologie van godsdienste verwoord word) en ons kan meer volledig *coram Deo* lewe deur ook die goddelike aangesigte te waardeer soos hulle ervaar word buite ons gewone blikveld. Om God direk te sien, soos Psalm 18 verklaar, sou ons in angs laat; om na die heilige te kyk deur ander se lense, kan ons egter inlig en verlig. Dit kan op verskeie wyses gebeur, insluitende (vgl. Kourie, 2010:22-24):

- in die goeie wat kan kom van die ontmoeting van my spiritualiteit met dié van ander;
- deur te leer vanuit die verskille, beide wie die ander is en wie ek is;
- deur die verryking van die onderskeie spiritualiteite, aangesien relevante aspekte van 'n mens se spiritualiteit heel natuurlik aan ander oorgedra kan word.

Spiritualiteit of mistiek is dus nie die uitsluitlike leefwêreld van die eensame gelowige nie. Net so intens persoonlik as wat hierdie grondliggende maar opheffende ervarings van geloof is, net so belangrik is die kontekste waaruit hulle ontspring en waartoe hulle spreek.

3. Ex Africa ...

Onder die kenmerke wat help om 'n mens se spiritualiteit te vorm, tel geografie (kyk bv. Malek, 1989). Wáár ons lewe, skep saam aan ons identiteit. Deur gebore te word en 'n groot deel van 'n mens se lewe in 'n spesifieke land en op 'n spesifieke kontinent te woon, beïnvloed 'n mens se spiritualiteit natuurlikerwys; dit is nie minder waar van die Afrika-konteks (Naidoo,

2010:356-357), of beter gestel: Afrika-kontekste (Maluleke, 2010:373-378) as wat dit is van enige ander gebied in die wêreld nie.

Om aanvanklik geloof aan te leer, dan te ervaar en in te oefen op die weg van geloofsgroei, om later 'n mens se spiritualiteit ook op Afrika-grond akademies te bestudeer, sluit daarom in sigself spesifieke dimensies in, waarvan sommige eiesoortig is (vgl. Nürnberger, 2007). Die manier waarop kernwaardes van om mens te wees sosiaal vasgelê word, die manier waarop oor grond gedink word, en die verhouding tussen die individu en die groep is drie voorbeelde van eiesoortige (oftewel, nie-Westerse) sosiale kernopvattinge op die Afrika-kontinent.

Sekere intellektuele (maar terselfdertyd ook emosioneel-gelade) struikelblokke wat algemeen is aan selfbewussynsbesinning met betrekking tot alle geografieë, moet ook in die geval van geestelike identiteitsoeke op hierdie kontinent vermy word. Drie voorbeelde kan hier uitgewys word:

- Uniekheid en diversiteit: Bloot as gevolg van te min kennis, kan aanvaar word dat die eie spiritualiteit (die maniere waarop die eie geloof *ervaar* word, en die maniere waarop *uitdrukking gegee* word aan hierdie innerlike sinsbelewensisse, sensitiwiteite en ervarings) uniek is. So 'n houding laat egter na om kennis te neem van kenmerke wat ook as eie beskou word deur ander kerkdenominasies en/of individue in ander streke van die wêreld. 'n Romantisering van die "unieke" (dit wil sê, dit wat by nadere ondersoek sou blyk nie uniek te wees nie) moet dus vermy word: so 'n selfgerigtheid is dikwels onkrities en stimuleer nie 'n ingeligte bewussyn van die eie nie, wat op sy beurt weer groei tot 'n groter spirituele volwassenheid aan bande sou lê. Provinsialisme, trots of hubris behoort met betrekking tot hierdie sake vermy te word. Diversiteit wat waardeer word vir beide die verskille en algemeenhede, in soverre as wat hulle bestaan, is daarteenoor spiritueel opbouend en koester geloofsvolwassenheid.
- Benaming en benadering: Een van die gevare van naby-analises van persoonlike godsdienstige ervarings, is dat die woordeskat om dit aan ander oor te dra, nie bestaan nie. Woorde kan dus aan ander tale ontleen word (bv. "siel" uit die antiek-Grieks-Westerse konsepeskate, waarmee byvoorbeeld dan die voortgaande teenwoordigheid van oorledenes in baie tradisionele Afrika-leefwêreldsienings onakkuraat benoem word; vgl. vir breër perspektiewe Murphy 2006). Hierdie woorde vat egter heel waarskynlik slegs sommige van die intensies wat 'n mens wil meedeel raak, en hierdie woorde voeg dan hulle eie implikasies ook toe. Groot sorg behoort dus gedra te word om woorde te vind wat die denotasies

en konnotasies wat bedoel word, tussen kommunikasiegenote mee te deel. Dit sou byvoorbeeld beter wees om te hou by die oorspronklike/tradisionele woord, en dan die woord se betekenis/se noukeurigheid verder te omskryf, eerder as om dele van die outentieke konsepte van geloof in een kultuur in te ruil ter wille van vertaling na 'n ander. Op hierdie wyse word beide die diversiteit en die onderskeie outentisiteit uitgebou.

- Slagofferskap: Die Suid-Afrikaanse sosioloog, prof. M. Rabe, het die waarneming gemaak (dit is egter tot nog toe nie gepubliseer nie) dat mense in baie samelewings geneig is om hulleself tot 'n groot mate te definieer aan die hand van die laaste groot tragedie waaraan hulle kollektief onderworpe was (bv. slawerny, kolonialisme, 'n aardbewing, 'n oorlog). Sou dit egter gesond wees? Alhoewel 'n mens se verlede van groot belang is om wie ons is daar te stel, ook spiritueel, word te veel dinamiek en potensiaal vir groei naamlik verloor as daardie tragedie uit die verlede selfs dekades later die vernaamste bepaler van mense se selfbewussyn bly. Om sielkundig 'n slagoffer te bly van 'n vorige ramp, gee aanleiding tot neuroses, wat 'n ongesonde spiritualiteit impliseer. 'n Positiewe spiritualiteit sal sulke negatiewe sake verreken én daarby verbygroei, sodat vanuit die verlede die toekoms reeds in die hede in beter rigtings gestuur word.

Vanuit watter geografie ookal spiritualiteit geleef word, moet 'n mens daarop bedag wees om nie aan die self, die groep of die eie geografie 'n ondiens te bewys deur dit óf te ontken óf negatief daarop te teer nie. Daarvoor is al hierdie aspekte – spiritualiteit, die self, die groep, en geografie self – net te kosbaar.

4. Voorstelle vir insluiting van oefeninge in kurrikula

Ten einde die praktiese opvoedkundige waarde van die teoretiese raamwerk wat hierbo opgestel is uit te bou, is vier oefeninge ontwerp wat ingesluit kan word of aangepas kan word in vormingskursusse vir pastore, priesters en predikante. Onderrig wat met spiritualiteit te doen het, is nie bloot 'n refleksaak wat sommer self plaasvind nie (Naidoo. 2010:355-357). Wat uitgelig en ingeskerp word, moet noukeurig oorweeg word ten einde studente met gevormde insig en 'n fyn ontwikkelde intuïsie te laat. Die onderstaande formulerings is dus op studente binne die konteks van 'n opleidingsgeleentheid (verkieslik 'n module binne 'n breëre opleidingsprogram, en wat oor verskeie ontmoetings heen versprei is) gerig; vandaar die persoonlik-gerigte aard van die opdragte.

'n Metodologiese aantekening vooraf: belangrike aspekte wat oorweeg is in die ontwerp van hierdie oefeninge, sluit in –

- dat die oefeninge nie gevorderde kennis van spiritualiteit of mistiek veronderstel nie;
- dat die oefeninge erns maak met beide die ekumeniese en die Afrika-kontekste; en
- dat die oefeninge bedoel is om 'n waardering vir die eie spirituele identiteit by studente aan te wakker, nie deur isolasie nie, maar juis deur blootstelling aan diversiteit.

Hierdie drie punte is naamlik elk in die voorafgaande bladsye beredeneer, en dien hier as metodologiese kortskrif waaraan sulke oefeninge voortdurend gemeet kan word.

Voorts kan hierdie vier voorgestelde oefeninge elk op hulle eie aangepak word, afhangend van die beskikbare tyd en ander kontekstuele- en onderrigfaktore. Die grootste waarde sal egter verkry word indien al vier geïnkorporeer kan word binne 'n substansiële opleidingsgeleentheid in die Christelike Spiritualiteitskunde.

4.1 Oefening 1 – “Gewyde stilte”: kweek 'n aanvoeling vir ekumeniese verbindings en verskille

Reël 'n reeks gewyde samekomste waar die betrokkes heeltemal stil sal wees voor God, vir ongeveer tien minute. Nooi 'n groep van vyf of ses mense van dieselfde kerkdenominasie as joune⁴. Gedurende hierdie byeenkoms lê elke lid hulleself toe op 'n stille teenwoordigheid voor God. Die eie emosies of die saamwees-belewenis moet geensins die rigting van die gedagtes tydens hierdie “gewyde stilte”-geleentheid beheers nie; die gedagtes en belewenis moet op God gerig wees.

- Nadat hierdie oefening van “gewyde stilte” voltooi is, bespreek in die groep die ervaring wat pas meegemaak is. Maak aantekeninge van die algemeenste reaksies of herhalende temas wat deur die deelnemers beskryf is.
- Tydens vier of meer sulke samekomste (nie noodwendig op direkte opeenvolgende dae nie), word hierdie oefening met dieselfde groep herhaal, altyd gevolg deur die nabetraging. Hou aan om aantekeninge te neem, en let in die stilligheid op of die ervarings wat beskryf word, verander of dieselfde bly.

⁴ Soos hierbo gestel: “Die onderstaande formulering is dus op studente binne die konteks van 'n opleidingsgeleentheid gerig; vandaar die persoonlik-gerigte aard van die opdragte.”

- Herhaal dan hierdie selfde siklus van vyf samekomste met 'n ander groep, maar hierdie keer mag nie een van die deelnemers van dieselfde kerkdenominasie as jy wees nie.
- Na dié tweede siklus, vergelyk jou aantekeninge oor die twee groepe en die tipiese reaksies van die twee groepe in hoe hulle hierdie oefening van “gewyde stilte” geëvalueer het. Oorweeg in jou vergelyking vrae soos:
 - o Kon daar enige verskille tussen die tipiese reaksies van die twee groepe opgemerk word?
 - o Waaraan kan sulke verskille toegeskryf word?
 - o Wat was die ooreenkomste tussen die twee groepe se mees tipiese reaksies?

4.2 Oefening 2 – Die vind van betekenis by Afrika-heiliges

Identifiseer enige drie Afrika-heiliges wat uit verskillende eeue en lande kom (die internet is ook hiermee verbasend behulpzaam; kyk ook bv. Quinn 2002 of Joubert 2013), van beide geslagte, en bestudeer hulle lewens.

- Trek dan drie lyste op om aan te dui watter aspekte van hierdie drie heiliges tot jou spreek, op welke manier ookal.
- Analiseer nadenkend waarom dit juis hierdie spesifieke trekke is wat tot jou spreek.
- Stel maniere voor waarop hierdie kenmerke wat die meeste tot jou gespreek het, “tuisgebring” kan word in ons tyd, binne jou lewe of dié van jou geloofsgemeenskap, ook met aanduidings hoe die veranderde kontekste hanteer kan word.

4.3 Oefening 3 – Beskryf spiritualiteit ekumenies

Prof. P. Meiring, wat onder meer lid was van die Waarheids-en Versoeningskommissie in Suid-Afrika, het op 'n keer voorgestel (dié idee is egter nooit deur hom op skrif gestel nie) dat, as 'n projek om mekaar beter te leer verstaan, 'n groep verteenwoordigers van verskillende kerkdenominasies moet begin om mekaar se kerkgeskiedenis neer te skryf, eerder as hul eie.

Hierdie voorstel kan met vrug oorgeneem word as 'n oefening in ekumeniese spiritualiteit. In 'n groep van vier tot ses mense wat mekaar redelik goed ken, maar wat uit so 'n divers-moontlike reeks denominasionele agtergronde kom, ken aan elke persoon een groeplid toe waarvan hy/sy die ander persoon se spiritualiteit moet beskryf. Hierdie geskrewe beskrywing behoort op veral twee aspekte te fokus:

- wat is die vernaamste en mees opsigtelike impulse wat die religieuse identiteit van die persoon (waarskynlik sou) gevorm het?; en

- wat is die mees kenmerkende of ooglopende maniere waarop hierdie persoon uitdrukking gee (deur wat hy of sy doen of nie doen nie) aan sy of haar geloofslewe?

Die ervaring daarvan om 'n mens se eie spiritualiteit beskryf te sien, vanuit 'n ander persoon se verwysingsraamwerk, wat insluit vanuit 'n ander kerkperspektief as jou eie, bring dikwels heelwat verrassings mee, en kan tot groot selfinsig lei. Daarom kan die onderskeie spirituele kenmerke ook later hardop gelees word in hierdie groep. Laasgenoemde hou die bykomende voordeel in dat die geldigheid van elke persoon se waarnemings deur die ander groeplede geëvalueer kan word. (Die atmosfeer moet voor die hand liggend een wees van wedersydse begrip en ondersteuning.)

4.4 Oefening 4 – Her/definiëring van spiritualiteit en mistiek

Soek in akademiese en/of kerkpublikasies vyf definisies of beskrywings van spiritualiteit en vyf van mistiek. Op grond hiervan, formuleer nou jou eie definisies van beide spiritualiteit en mistiek. Jou taatgebruik moet van so 'n aard wees dat skoliere in hulle finale jaar op skool die definisie sal verstaan.

Nadat hierdie nuwe definisie opgestel is, probeer jou indink hoedat sommige van die ander breë kerktradisies (bv. Afrika-geïnisieerd, Anglikaans, Charismaties-Pinkster, Kopties, Luthers, Oosters-Ortodoks, Gereformeerd, Rooms-Katoliek) dalk ander klemtone sou plaas as jou eie in hulle definisies van spiritualiteit en mistiek⁵. Indien jy kerklui vanuit van hierdie kerktradisies kan opsoek, sal 'n waardevolle verdere oefening wees om hulle te vra of hulle sou saamstem met die waarnemings wat jy gemaak het.

5. Bedag en beoefen

Die vier oefeninge wat hierbo voorgestel is, kom op verskillende maniere voort uit die voorafgaande beredenering. Die klemtoon in die vier oefeninge is elk verskillend: die eerste kan direk herlei word na die klassieke spiritualiteitsmoment van stilte voor God (Afdeling 2 hierbo); die tweede maak erns met die Afrika-kontinent waarop hierdie bydrae as geheel afgestem is (Afdeling 3 hierbo); die derde oefening plaas ekumenisiteit in die kollig, maar dan spesifiek om 'n aanvoeling te kweek oor hoe geloofsgenote uit verskillende denominasies mekaar beleef, sonder om by die probleem van

5 Dink gerus weer aan die formulering hierbo as 'n beginpunt hier: "vir die Oosters-Ortodokse, Rooms-Katolieke, Gereformeerde, Charismatiese of Afrika-geïnisieerde Christelike strominge, met hulle onderskeidelike klemtone op die liturgie, die kerk, die Bybel, die Heilige Gees en rites".

self-referensialiteit (Afdeling 3 hierbo) vas te steek; laastens word kritiese besinning oor spiritualiteit en mistiek (Afdeling 2 hierbo) aangemoedig, maar dan weer met die bykomende ekumeniese dimensie. Op hierdie maniere word die studente/kursusgangers op verskillende maniere prakties en akademies vir "n spirituele toekoms" – die openingsafdeling tot hierdie bydrae – voorberei as deel van hulle teologiese opleiding en gepaardgaande vorming (*theological education* en *ministerial formation*).

Bibliografie

- BALCOMB, A. 2010. The great comeback of God(s): theological challenges and opportunities in a post-secular world. *Missionalia* 38(3):413-429.
- BORG, M. 1995. *Meeting Jesus again for the first time*, HarperCollins, New York.
- DEIST, F. 1994. *Ervaring, rede en metode in Skrifuitleg: 'n wetenskaps-historiese ondersoek na Skrifuitleg in die Ned Geref Kerk 1840-1990* (RGN-Studies in Metodologie), RGN-Uitgewers, Pretoria.
- FOSTER, R.J. 1998. *Streams of living water: celebrating the great traditions of Christian faith*, HarperSanFrancisco, San Francisco.
- HABERMAS, J. 2008. Secularism's crisis of faith: notes on post-secular society. *New Perspectives Quarterly* 25:17-29.
- JOHNSON, R.W. 2015. *How long will South Africa survive?* Jeppestown: Jonathan Ball Publishers.
- JOHNSON, R.W. 1977. *How long will South Africa survive?* Johannesburg: Macmillan.
- JONKERS, P. 2012. *Tradition, religious experience, and personal commitment*. Main paper presented at the Religious Experience and Tradition International Interdisciplinary Conference, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania, 11 May 2012.
- JOUBERT, L. 2013. *Ontmoeting met heiliges. Verhale van hoe mense hulle geloof geleef het*. Kaapstad: Naledi.
- KOURIE, C. 2011. Crossing boundaries: the way of interspirituality. *Religion & Theology* 18(1-2):10-31.
- KOURIE, C. 2010. Teaching spirituality at Unisa, 2000-2010: some reflections. *Missionalia* 38(1):17-31.

- KOURIE, C. 2006. The "turn" to spirituality. In: De Villiers, P.G.R., Kourie, C.E.T. & Lombaard, C.J.S. (Eds.) 2006. *The Spirit that moves: orientation and issues in spirituality (Acta Theologica Supplementum 8)*, University of the Free State Press, Bloemfontein, 19-38.
- KOURIE, C. 1992. Mysticism: a survey of recent issues. *Journal for the Study of Religion* 5(2):83-103.
- KRÜGER, K. 2006. *Sounding unsound: orientation into mysticism*, Aurora Press, Pretoria.
- LE ROUX, J. 1993. The nature of historical understanding (or: Hermeneutics and history). *Studia Historiae Ecclesiasticae* XIX (1):35-63.
- LOMBAARD, C. 2013. Theological Education for African Ecumenism – Proposals from the perspective of Christian Spirituality. In: Phiri, I.A. & Werner, D. (Eds.) *Handbook of Theological Education in Africa*, Cluster Publications, Pietermaritzburg, 771-778.
- LOMBAARD, C. 2012. Om die Skrif tot stilte te bring ... Gewaarwordinge oor Afrikaanse Bybelse spiritualiteit. *Litnet Akademies (Godsdienswetenskappe)* 9(3):929–951 / http://litnet.co.za/assets/pdf/Lombaard_9_3_GOW1.pdf.
- LOMBAARD, C. 2002. Geloof en geskiedenis. *Vox Voetianorum* 26(1):43-45.
- LOMBAARD, C. 1999. Ecumenism and the Bible. In: Lombaard, C. (Ed.), *Essays and exercises in ecumenism*, Cluster Publications, Pietermaritzburg, 26-41.
- MALEK, G. 1989. Confessional theology: a way to dialogue between Christianity and Islam. *The Muslim Sunrise* (Special Centenary Issue, 23 March): www.alislam.org/library/links/00000095.html (last accessed on 23 April 2016).
- MALULEKE, T. 2010. Of Africanised bees and Africanised churches: ten theses on African Christianity. *Missionalia* 38(3):369-379.
- MCGINN, B. 2005. Mysticism. In: Sheldrake, P (Ed.) *The new SCM Dictionary of Christian Spirituality*, SCM Press, London, 19-25.
- MCGINN, B. 1992. *The foundations of mysticism*. London: SCM.
- MURPHY, N. 2006. *Bodies and souls, or spirited bodies?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- NAIDOO, M. 2010. Ministerial training: the need for pedagogies of formation and of contextualisation in theological education. *Missionalia* 38(3):347-368.

- NAIDOO, M. 2006. The call for spiritual formation in Protestant theological institutions in South Africa. In: De Villiers, P.G.R., Kourie, C.E.T. & Lombaard, C.J.S. (Eds.) 2006. *The Spirit that moves: orientation and issues in spirituality (Acta Theologica Supplementum 8)*, University of the Free State Press, Bloemfontein, 129-142.
- NÜRNBERGER, K. 2007. *The living dead and the living God. Christ and the ancestors in a changing Africa*, Cluster Publications, Pietermaritzburg.
- OTTO, R. 1923. *The idea of the holy: an inquiry into the non-rational factor in the idea of the divine and its relation to the rational* (2nd edn.), Oxford University Press, Oxford.
- OTTO, R. 1917. *Das Heilige: über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationale*, Trewendt & Granier, Breslau.
- QUINN, F. 2002. *African saints: saints, martyrs, and holy people from the continent of Africa*, Crossroad Publishers, New York.
- RAHNER, K. 1981. Concern for the Church, Volume 20: *Theological investigations*, Crossroad Publishers, New York.
- RUTHENBERG, T. 2005. *Contemporary Christian spirituality: its significance for authentic ministry* (DTh dissertation: Christian Spirituality). Pretoria: University of South Africa.
- SHELDRAKE, P. 2007. *A brief history of spirituality*, Blackwell Publishing, Oxford.
- WAAIJMAN, K. 2000. *Spiritualiteit: vormen, grondslagen, patronen*, Carmelitana: Gent.
- WOODS, R. 2006. *Christian spirituality: God's presence through the ages*, Orbis Books, Maryknoll.